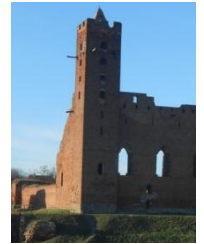

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XXII: 2024

Grudziądz, dnia 21.02.2024 r.

Nr 7 (802)

1346. spotkanie

Justyna Malewska-Sempolowicz

Zamek w Radzynie Chełmińskim – od wizytówki Zakonu Krzyżackiego do malowniczej ruiny

Radzyń Chełmiński jest malowniczym miasteczkiem położonym w odległości zaledwie 20 km od Grudziądza. W 1234 roku Mistrz Krajowy Herman von Balk nadaje Radzyniowi prawa miejskie, zaledwie rok po takich miejscowościach jak Chełmno i Toruń, co czyni miejscowość jednym z najstarszych miast na terenie historycznej Ziemi Chełmińskiej.

Nie trudno policzyć, że w tym roku obchodzić będziemy 790. rocznicę „urodzin” miasta. Fakt ten oraz moje pochodzenie – gdyż jestem rodowitą Radzynianką – zainspirował mnie do przybliżenia Państwu historii tego miejsca, a zacznę od za-
bytku, który sprawił, że historią zaczęłam się interesować, jako taką a później za-
pragnęłam dzielić się tą pasją z innymi. Żywię nadzieję, że dzisiejsze spotkanie bę-
dzie pierwszym z cyklu opowieści o Radzynie Chełmińskim – mojej Małej Ojczyź-
nie.

Z kart historii zamku:

Z kroniki ziemi pruskiej Piotra z Dusburga, według tłumaczenia Sławomira Wyszomirskiego (część III, rozdział 12. O wybudowaniu zamku Radzyńia i o cudownym widzeniu pewnego brata tamże):

„W roku Pańskim 1234 brat i mistrz Herman, kiedy już usunął z Ziemi Chełmińskiej Prusów, zebrał wojsko braci i zbrojnych i wybudował zamek w Radzynie na skraju pustkowia, które rozciągało się pomiędzy Ziemią Chełmińską a Pomezanią, w tym miejscu, gdzie dochodziło do ciągłych najazdów Prusów i gdzie istniał dostęp do Ziemi Chełmińskiej [...]”.

Czytając niemieckiego kronikarza można mieć wrażenie, że już w roku 1234 powstał w Radzynie zamek w znanej nam dziś formie, dokładna data rozpoczęcia

Członkowie Bractwa Rycerskiego podczas spotkania z odtwórcą jednej z głównych ról w serialu "Pan Samochodzik i Templariusze – Michałem Szewczykiem, archiwum prywatne Patrycji Piłat-Wyrwińskiej

budowy konwentualnego zamku z cegły nie jest jednak znana, najprawdopodobniej rozpoczęto od budowy drewniano-ziemnej budowli obronnej a dopiero w późniejszym okresie u schyłku wieku XIII postawiony został właściwy zamek murowany. Budowa zakończona była prawdopodobnie przed lipcem 1329 roku, gdyż właśnie wtedy w zamkowych murach odbywał się zjazd duchowieństwa, władz Zakonu oraz rycerstwa Ziemi Chełmińskiej tematem, którego było płacenie papieżowi tzw. „świętopierza”. Zakon miał podczas tych obrad reprezentować sam Wielki Mistrz – Werner von Orseln.

W roku 1397 zamek Radzyński zasłynął w historii faktem założenia tu tzw. „Związku Jaszczurczego” – grupy szlacheckiej urodzonych rycerzy polskich mającej na celu bronić ich praw. Organizacja prowadziła działalność opozycyjną w stosunku do Zakonu, chociaż oficjalnie działała w celu wzajemnej pomocy

Zamek od strony południowo-zachodniej, fot. Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne

Wejście do Kaplicy zamkowej, ozdobne oryginalnymi zielono-żółtymi ceglami glazurowanymi, portal, foto Justyna Malewska-Sempełowicz

materialnej i tworzeniu wspólnoty towarzyskiej. Miasto było ich oficjalną siedzibą, posiadali również wikarie w tutejszym kościele. Inicjatorem i założycielem Towarzystwa Jaszczurczego jest znana w Grudziądzu postać Mikołaja z Ryńska. Chorążego Zakonu, który podczas wielkiej Bitwy pod Grunwaldem opuścił chorągiew Ziemi Chełmińskiej, dając znak kapitulacji. Przez Krzyżaków oskarżono go o podjęcie przedwczesnej decyzji i okrzyknięto zdrajcą. Jak czytamy u Jana Długosza „Mściwym toporem Krzyżackim ścięto Mu głowę” na rynku w Grudziądzu.

We wrześniu 1410 roku, król Władysław Jagiełło postanawia sprawdzić wartość obronną zamku. W skład załogi Krzyżackiej wchodziło piętnastu starszych wiekiem i doświadczonych w walce rycerzy. W odróżnieniu od innych miast mieszkańcy Radzyna postanowili nie poddawać dobrowolnie Radzyna Polakom i aktywnie włączyli się w obronę warowni. Czy spowodowała to decyzja Wielkiego Szafrza Królewieckiego – Jerzego von Wirsberga, który tuż przed swoim wyjazdem do Pragi zaopatrzył i uzbroił miasto oraz zdeponował w skarbcu zamkowym część skarbcza zakonnego – w tym osobiste kosztowności Wielkiego Mistrza Urlycha von Jungingen? Tego nie wiemy. Faktem jest jednak, że 21 września 1410 roku, po intensywnych walkach Jagiełło zdobywa miasto i zamek. Radość nie jest jednak zbyt długa gdyż Pierwszy Pokój Toruński (luty 1411) zwraca Radzyna Chełmiński Krzyżakom.

Południowa fasada zamku, foto Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne

Po drugim Pokoju Toruńskim cała Ziemia Chełmińska – w tym i Radzyń zostają przyłączone do Polski. Zamek w latach 1466 – 1772 jest siedzibą starostwa grodowego i miejscem sądów ziemskich oraz na zmianę z Kowalewem-Pomorskim, sejmików Ziemi Chełmińskiej.

Czarna karta w historii zamku to oczywiście wiek XVII. Szwedów warownia odpierać musiała aż trzy razy. Najcięższe walki odbyły się w roku 1628 i to z tego okresu pochodzą największe zniszczenia. Przemierzający się od strony Brodnicy w stronę Grudziądza garnizon szwedzki dokonał ostrzału zamku od strony północnej, ostatecznie pieczętując tym los zamczyska, które stopniowo zaczęło popadać w ruinę.

Sytuacji nie zmienił a jeśli już to na gorsze okres rozbiorów Polski, w 1722 roku zamek wszedł we władanie administracji Pruskiej, która od 1780 zezwalała na rozbiórkę warowni, celem wykorzystania cegieł i innych materiałów do budowy innych budynków, między innymi domów na terenie miasta oraz Ratusza. Na szczęście w 1837 roku wstrzymano rozbiórkę a w kolejnych latach przystąpiono do pierwszych prac konserwatorskich mających uratować zamek.

*Panorama Zamku, skrzydło zachodnie z widocznymi pozostałościami po gdanisku,
foto Justyna Malewska-Sempołowicz, archiwum prywatne*

Po zakończeniu działań II wojny światowej kontynuowano te działania, udało się nadbudować koronę murów wschodniej partii skrzydła południowego i pokryto kaplicę żelbetonową płytą, co zabezpieczyło pomieszczenie przed dostaniem się wód opadowych oraz umożliwiło tchnięcie w to miejsce nowego – turysty-

Widok na dziedziniec, foto Justyna Malewska-Sempołowicz, archiwum prywatne

cznego ducha.

Zamek ma również swój epizod filmowy, za sprawą niepowtarzalnej atmosfery tego miejsca to właśnie tutaj w 1971 roku reżyser Hubert Drapell postanowił nagrać dwa pierwsze odcinki kultowego już serialu „Pan Samochodzik i Templariusze”.

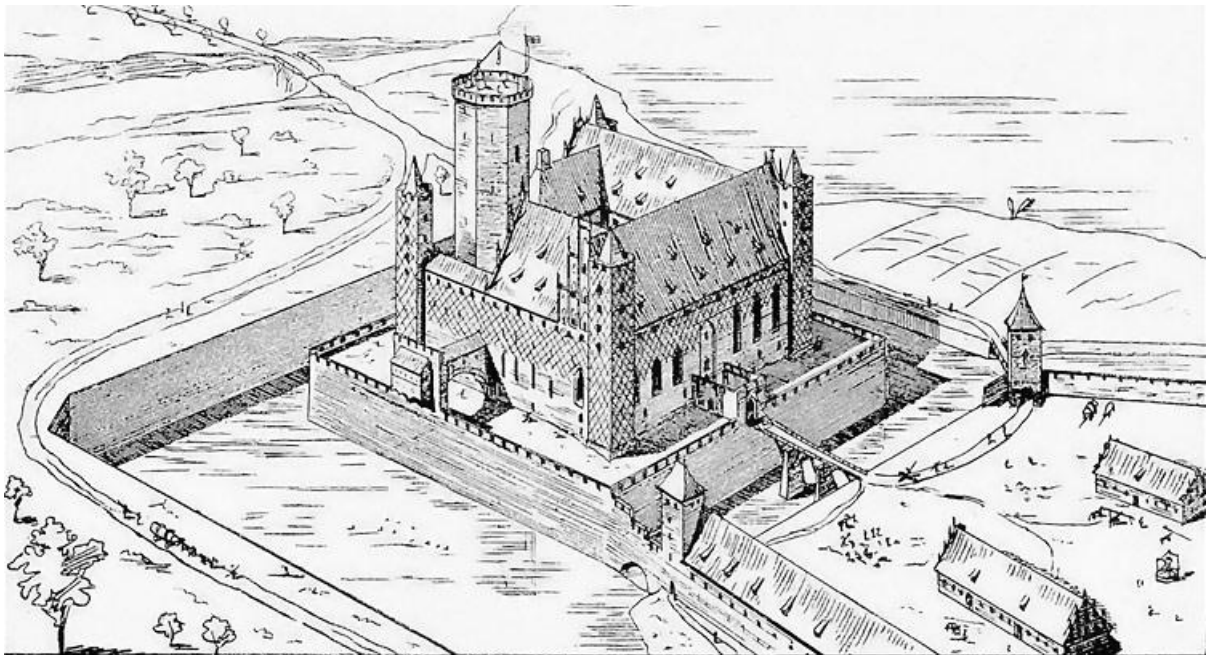

Wieża zachodnia, foto Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne

Aktualny logotyp Zamku, umieszczany na pamiątkach i znajdujący się na pieczęci pamiątkowej udostępniony dzięki uprzejmości Dzierżawcy Zamku Pani Patrycji Pilat-Wyrwińskiej, archiwum prywatne Patrycja Pilat-Wyrwińska

szę”, w którym główne role zagrali między innymi Ewa Szykulska oraz Stanisław Mikulski. Filmowcy pozostawili po sobie pamiątkę w postaci dwóch „tajemnych znaków” wyrytych na murach zamku. Co roku rzesze miłośników filmu odwiedzają zamek by je odnaleźć a jak się okazuje wcale nie jest to łatwa sztuka.

Rekonstrukcja rysunkowa C. Steinbrechta zamku konwentalnego, domena publiczna

*Jeden z "tajemnych znaków", pamiątka po planie filmowym serialu
"Pan Samochodzik i Templariusze"*

Historia najnowsza pisana jest cały czas na naszych oczach. Liczne wydarzenia, organizowane w klimatycznych murach zamku sprawiają, że warownia otrzymała nowe życie i może cieszyć kolejne pokolenia mieszkańców i turystów, którzy licznie odwiedzają to miejsce. Niepowtarzalnej oprawy wszelkim uroczystościom i wydarzeniom mającym, jako swoją scenerię ruiny zamku w Radzynie nadaje obecność współczesnych rycerzy – rekonstruktorów, członków dwóch bractw rycerskich mających swoje siedziby w zamku. Bractwo Rycerskie Zamku Radzyńskiego, popularyzuje wiedzę z zakresu historii i kultury średniowiecza, organizuje żywe lekcje historii, turnieje rycerskie, rekonstrukcje dawnych obrzędów takich jak np. Jare Gody czy Dziady, jarmarki oraz warsztaty historyczne. Członkowie bractwa w ramach swojej działalności prezentują m.in.: pokazy z nauką tańca średniowiecznego, warsztaty średniowiecznego rzemiosła (np. kaligrafii, lepienia z gliny, wykonywania lalek motanek), naukę strzelania z łuku, zabawy plebejskie i wiele innych aktywności mających na celu w ciekawy sposób zachęcić do zgłębiania wiedzy historycznej. Drugie bractwo – Bractwo Rycerskie Komturii Radzyńskiej wspiera działalność pierwszego jednak zajmuje się głównie artylerią średniowieczną, w swoich szeregach ma luczników oraz mincerza.

Architektura:

Widok na piwnicę zamkową, foto Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne

Zamek w Radzynie Chelmińskim jest typowym przykładem zamku konwentualnego (według „statutów” krzyżackich konwent stanowiło dwunastu braci plus komtur domowy – na wzór Chrystusa i dwunastu apostołów, w praktyce konwenty bywały mniej lub bardziej liczne) stanowiąc wzór budownictwa zamkowego

Widok na refektarz, foto Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne

w tamtych czasach. Prawdziwe arcydzieło sztuki budowlanej. Zamek – klasztor, jako siedziba Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, musiał łączyć w sobie zarówno funkcje obronne jak i klasztorne.

Warownia otoczona była fosą, nawadnianą wodami pobliskiego – nieistniejącego już jeziora, oraz posiadała dwa rozległe przedzamcza. Wschodnie, na którym prawdopodobnie znajdowały się ogródki uprawne oraz znacznie większe przedzamcze południowe, gdzie zlokalizowane były warsztaty rzemieślnicze, budynki gospodarcze i mieszkania dla pólbraci czy braci służebnych oraz innych osób związanych bezpośrednio z zamkiem. Przez przedzamcze południowe wiodła również jedyna droga do zamku wysokiego.

Zamek wysoki – dom konwentu – to czteroskrzydłowa, podpiwniczona budowla na planie kwadratu o wymiarach 52, 8 x 52, 1 z wysuniętymi poza lico murów, czterema narożnymi wieżami o wysokości 36 metrów. W północno-zachodnim narożu zamku znajdowała się jeszcze jedna, wolnostojąca, ośmioboczna, najwyższa wieża ostatecznej obrony tzw. stolp. Pełniąc oprócz obronnych również funkcje obserwacyjne i komunikacyjne. Wejście do zamku umiejscowione było ze strony południowej, broniła go gruba, okuta brama i ruchoma brona bramna. Po pokonaniu szyi bramnej dostać się można było na kwadratowy dziedziniec otoczony dwukondygnacyjnymi krużgankami ze studnią pośrodku. Na tym

Widok na kaplicę zamkową, foto Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne
poziomie znajdowały się tzw. przyziemia, czyli pomieszczenia będące magazynami

Ozdobny fryz arkadowy przy bramie wjazdowej zamku, foto Justyna Malewska-Sempołowicz, archiwum prywatne

oraz piece ogrzewające najważniejsze zamkowe pomieszczenia. Hipokaustum, bo tak fachowo nazywamy średniowieczny system ogrzewania podłogowego, doprowadzało rozgrzane powietrze do poszczególnych sal przy pomocy specjalnych kanałów grzewczych. Poniżej poziomu dziedzińca znajdowały się zamkowe piwnice, w których przechowywano żywność. Najważniejsze na zamku było natomiast reprezentacyjne pierwsze piętro. To właśnie tutaj toczyło się całe życie zakonne i znajdowały się najważniejsze pomieszczenia. Kolejno: w zachodniej części skrzydła południowego znajdował się refektarz, czyli zamkowa jadalnia, dalej szyja

*Widok na wieżę zachodnią z tarasu drugiego piętra zamkowego,
foto Justyna Malewska-Sempolowicz, archiwum prywatne*

bramna, nad którą znajdowały się dwa pomieszczenia, pierwsze to zamkowa kancelaria oraz piętro wyżej komnata, w której znajdował się mechanizm podnoszący brzoję bramną. Od wschodu orientowana, kaplica p.w. Św. Krzyża. Jednonawowe, przesklepione gwiazdźście pomieszczenie było jednym z najważniejszych miejsc na zamku, od strony dziedzińca przylegały do niej trzy cele pokutne, wyposażone w specjalne okna skierowane w stronę ołtarza, tak by osadzeni mogli uczestniczyć w nabożeństwie. Skrzydło wschodnie zamku mieściło kapitułarz – miejsce obrad konwentu oraz dormitorium, czyli wspólną zakonną sypialnię. W skrzydle północnym znalazło się miejsce na infirmerię, czyli zamkowy szpital, a dalej kuchnię. Zachodnia część zamku należała do komtura domowego, to z tego skrzydła dzięki przerzuconemu przez międzymurze gankowi można było dostać się do, gdaniska, czyli wieży ustępowej. Najwyższa partia zamku, już nie tak reprezentacyjna, przeznaczona była, jako magazyn lekkich przedmiotów oraz pomieszczenia dla służby, to tutaj znajdowały się również krużganki obronne wyposażone w wąskie okienka lucznicze. Całość wieńczył dwuspadowy dach kryty dachówką.

Zachowana do dnia dzisiejszego bryła zamku oraz bogaty detal architektoniczny - zdobione glazurowaną żółto – zieloną cegłą portale, resztki sklepień, zachowane w sąsiedztwie bramy wjazdowej ceglane fryzy arkadowe czy misterne, rombowne, wykonane z ciemnej cegły zendrówki wzory zdobiące lico murów nie-

wątpliwie świadczą o tym jak ważną i piękną była Radzyńska warownia w czasach swojej świetności.

Stan obecny:

Zamek w Radzynie Chelmińskim od stuleci góruje w panoramie miasteczka świadcząc o potędze jego dawnych mieszkańców i kunszcie budowniczych. Niestety ząb czasu nadgryzł go solidnie a dziś możemy zwiedzać i podziwiać tylko ma

30 września 2023 roku, zamek w Radzynie Chelmińskim, odwiedziny Franka Bayard'a OT 66, Wielkiego Mistrza Krzyżackiego, archiwum prywatne Patrycji Piłat-Wyrwińskiej

lowniczą ruinę, nadal jest się jednak, czym zachwycić, jest to, bowiem jeden z największych tego typu obiektów w naszym kraju, a zachowane oryginalne detale architektoniczne nadal wprawiają w zachwyt ściągając w zamkowe progi pielgrzymki pasjonatów historii i sprawiając, że wizyta na zamku jest niezapomnianą przygodą.

Dla gości udostępnione są do zwiedzania: dwie 36 metrowe wieże, wejście na nie jest nie lada wyzwaniem, jednak trudy wspinaczki rekompensują z pewnością piękne widoki na miasto i okolice. Dawna zamkowa kaplica umiejscowiona w skrzydle południowym, w jej wnętrzu zobaczymy oryginalne słupki sklepienne, wsporniki oraz kapitele, w tym jeden, na którym rozpoznać możemy wizerunek Jezusa. Z kaplicy zajrzemy do zamkowej zakrystii by zobaczyć dawne wejście do skarbcza. Dalej wita nas dziedziniec, z którego mamy dostęp do pozostałości po takich pomieszczeniach jak kapitułarz, refektarz, czy dormitorium, dawne wejścia do

najważniejszych zamkowych pomieszczeń do dziś zdobione są dekoracyjnymi XV wiecznymi portalami m.in. z glazurowanej cegły kształtki. Również na dziedzińcu znajduje się zejście do zachowanych we wschodnim skrzydle zamku piwnic. Trzy piwnice połączone przejściami kryją w swoich wnętrzach kolejno: salę biesiadną, salę muzealną oraz izbę tortur. Wchodząc na wyższe partie zamku mijamy trzy cele pokutne oraz dwa pomieszczenia nad bramą wjazdową – siedziby bractw rycerskich. Spacer wąskimi przejściami prowadzącymi na wieże na długo zapada w pamięci. Zamek jest przyjazny turystom i każdy może po swojemu odkrywać czającego się tutaj, na każdym kroku ducha historii.

Bibliografia:

1. Garniec Mirosław, Zamki. Katalog zachowanych zamków Państwa Krzyżackiego w Prusach, Wydawnictwo STUDIO ARTA, Olsztyn 2021.
2. Haftka Mieczysław, Zamki Krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów, Wydawnictwo CONSORT i Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork – Płock 1999.
3. Pilat Patrycja, Zamek Radzyń Chelmiński, Radzyń Chelmiński 2016.
4. Wasik Bogusz, Budownictwo Zamkowe na Ziemi Chelmińskiej od XIII do XV wieku, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016.

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.